

СЪЩНОСТ И ГРАМАТИЧЕСКИ ОБЛИК НА СЪВРЕМЕНОТО БЪЛГАРСКО ПРИЧАСТИЕ

Константин Куцаров
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

The scientific article aims at proposing a definition of a participle, consistent with our assumption that it has the statute of a distinct part of speech. In this connection is made and overall lexical and grammatical characteristic of the participle.

Key words: participle, part of speech, definition

От гледна точка на общото езикознание този продуктивен клас думи все още не може да намери своя статут сред така наречените части на речта. Повечето частни езикознания го разглеждат като тип нелична форма от системата на глагола. Други пък го квалифицират като особен вид прилагателно име. Срещат се и системни описания, в които причастието се обособява в отделен автономен клас лексеми.

В българското езикознание, поне за съвременниците, разногласия за статута на причастието не съществуват. То традиционно стои в раздела за неличните глаголни форми заедно с отглаголните съществителни имена и инфинитива, без даже да се коментира това странно глаголно-именно съжителство. Може би присъствието си в системата на глагола причастията дължат на старобългарското елово причастие, което още от времето на първите писмени паметници е служело преди всичко за образуване на сложни глаголни форми и не се е изменяло по падеж. Все пак то не е било уникално – с изцяло вербална функция, – а както отбелязват изследователите, е имало и атрибутивни употреби още в най-ранен етап, макар и по-редки. Липсата на падежни форми пък според Ив. Харалампиев „се дължи на обстоятелството, че по произход това причастие е деятелно съществително (*nomen agentis*), което твърде рано се е свързало със спомагателния глагол *БЪТИ* като негово сказуемно определение“ (Харалампиев 1992: 196–197).

Не са прецизни нещата и около дефинирането на този клас думи. Обикновено причастията се представят в описателен вид, съобразен с тезата за тяхната хибридность. Изреждат се начинът им на образуване, морфологичните им категории, синтактичните им функции, особености. Рядко се търси инвариантната им семантика – може би защото не се гледа на тях като на самостоятелна част на речта. Това е причината и за неоткрояването на специфични причастни характеристики, неприсъщи за останалите класове думи.

Няма съществени разногласия по състава на партиципиалната система. Традиционно в нея са включени сегашно деятелно причастие, минало свършено деятелно причастие, минало несвършено деятелно причастие, минало страдателно причастие и деепричастие. Споменава се обикновено и за остатъци в съвременния български език на форми на старото сегашно страдателно причастие, но явлението се представя в наративен и непроблематичен дискурс.

Решен за изследователите изглежда и въпросът за граматичната функционалност на българското причастие. От морфологична гледна точка то изразява категориите време и залог, подобно на глаголите, изменя се по род, число и се членува аналогично на прилагателните имена. Отбелязва се и запазването на видовото значение на глаголната основа, от която е образувано причастиято. От синтагматичен ъгъл се посочва възможността на някои от причастията да участват при образуването на сложни глаголни форми. Като част на изречението пък причастиято изпълнява функцията на определение, на сказуемно определение, на съставна част от именно сказуемо или въвежда обособени части.

Ние също отчитаме, че в съвременното си състояние българската партиципиална система е добре открояна във функционално-семантичен аспект, особено в съпоставка със съответните чужди системи. Наложената унификация на възгледите по разглежданата проблематика в съвременното българско езикознание обаче сериозно ни притеснява. Еднаквостта на схващанията по даден въпрос в никакъв случай не е основание за съмнение в тяхната достоверност, но ще обърнем внимание, че установеното статукво в причастната ни система не е плод на конкретни задълбочени проучвания или на дългогодишни оживени дискусии сега или на по-ранен етап. Известно е, че по темата няма монографични изследвания (с малки изключения – вж. например Първев 1969 или Гугуланова 2005) и тя трайно остава встрани от прицела на българската лингвистика.

Наложеният в българската лингвистика термин *причастие* произлиза от латинската дума *participium*. Буквално преведена на езика ни, тя ще рече *който взема участие*. Класическото название на лексемата подсказва изначалното ѝ възприемане като несамостоятелна в структурно отношение дума – като част от някаква синтагма. Оттук си обясняваме още ранното ѝ третиране като елемент от системата на глагола (нелична глаголна форма) или като тип прилагателна форма. Отбелязва се през годините, разбира се, хибридният ѝ характер, т.е. притежаването едновременно на вербални и адективни характеристики.

Вече споменахме, че в огромна част от системните описания на съвременния български език причастието се разглежда като тип нелична глаголна форма. Този факт като че ли „освобождава“ от отговорност изследователите да търсят непременно прецизно дефиниране на класа форми и да извлекат инвариантното им значение. Причастието обикновено се квалифицира описателно, да речем: *„Причастие означава глаголско вършене под вида на качество; то е глагол, че показва време, а е име, че показва качество на предмет във времето [...] Всички съставни облици от спрежение, в които участва причастие, носят от него действено или тръпно качество [...] Причастие служи в реч и се веже самозначно както същинско прилагателно или съществително име“* (Теодоров-Балан 1940: 205). Или: *„Причастията са глаголно-именна категория, която съчетава граматически особености и на глагол, и на прилагателно име [...] Като глаголни форми причастията се характеризират по време (сегашни и минали) и по залог (деятелни и страдателни). Освен това те притежават и глаголната категория вид – биват от свършен или от несвършен вид. А като отглаголни прилагателни причастията се менят по род и число и се членуват“* (Пашов 1994: 175). Посочените дефиниции дават достатъчно основания да се усъмним, че причастията всъщност не са нито чисти прилагателни имена, нито глаголни форми.

Да си припомним, че „прилагателното име е част на речта, с която се означават (но не назовават) статични признаци, белези, качества или свойства на явленията, назовани със съществителни имена“ (СБЕ 1998: 323). От казаното става ясно, че прилагателното име е от типа пълнозначни, но семантично и граматично зависими думи в езика – в случая субординацията е спрямо същинското име. Важен сегмент в квалификацията е и признакът атрибутивност. Прилагателното име е статичен атрибутивен признак на назованото явление от името и на синтактично равнище функционира като негово съгласувано определение. Оттук произтича и граматичната му зависимост по отно-

шение на морфологичните категории род, число и положение (неопределено-определено). Прилагателното име има словоформи за посочените категории, но те са само съгласувателни, дублиращи и редундантни във формално-семантичен план, тъй като значенията за род, число и положение са характерни само за назованите от съществителното име явления (вж. Куцаров, К. 2003; Куцаров, К. 2005). От друга страна, прилагателното име притежава своя типична категория – степен, проявяваща се само при същинските прилагателни имена – качествените.

Глаголът пък „означава (но не именува) действия или състояния като динамични признаци на явленията, назовани със съществителни имена“ (СБЕ 1998: 341). И тази дефиниция подчертава субординационно функциониране спрямо същинското име в езика. И глаголт, както прилагателното име, е зависимият компонент в съчетанията от типа *ученикът чете, синее небето* и т.н. Има обаче известна разлика в езиковата йерархия между словосъчетанията *синьо небе* и *синее небе*. Първата връзка е атрибутивна и има номинативна функция, редуцирана в семантичен план от прилагателното име. Второто съчетание вече е предикативно и изразява съждение, мисъл, т.е. постига се основната цел на езика – комуникативната. Можем да обобщим, че глаголт означава действителен предикативен признак на явлението, назовано от съществителното име.

Каква е същността тогава на причастията? Вярно е, че те са „отглаголни прилагателни“. Образуват се от глаголна основа плюс адекватизираща функцията им морфема. На тази база можем да приемем и хибридната им квалификация. И причастията, подобно на прилагателните имена и глагола, са семантично и граматично зависими от съществителното име. Съчетанието *причастие + съществително име* в езиковата йерархия е на едно ниво с връзката *прилагателно име + съществително име* – изпълняват номинативна функция, конкретизирана от признака, който е атрибутивен, например *синеещо небе* = *синьо небе*. Глаголната основа на причастията обаче активира признака. Следвайки възприетата логика на детерминиране, стигаме до заключението, че **причастията означават действителен атрибутивен признак на явлението, назовано от съществителното име**. Вследствие на субординационното си положение спрямо същинското име то се съгласува с него по категориите род, число и положение. Причастията притежават и глаголни характеристики, свързани с лексикалната основа. Ние отстояваме непопулярното становище, че то изразява и свои

специфични морфологични категории (например залог), които легитимират статута му на самостоятелна част на речта.

ЛИТЕРАТУРА

- Гугуланова 2005:** Гугуланова, Ив. *Българските причастия и деепричастия в славянски контекст*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005.
- Куцаров 2003:** Куцаров, К. Натрапничеството на категорията род в българския език. // *Научни трудове на Пловдивския университет „Паусий Хилендарски“*. Т. 41, кн. 1 – Филология, 63–67, 2003.
- Куцаров 2005:** Куцаров, К. Излишеството на граматическото число в съвременния български език. // *Юбилеен славистичен сборник*. Благоевград, 2005.
- Пашов 1994:** Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София, 1994 (II допълнено издание).
- Първев 1969:** Първев, Хр. Морфологични особености на причастията в съвременния книжовен български език. // *Български език*, 1969, № 2, 113–121.
- СБЕ 1998:** Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език (фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис)*. София, 1998.
- Теодоров-Балан 1940:** Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. София, 1940.
- Харалампиев 1992:** Харалампиев, Ив. *История на българския език*. Велико Търново, 1992.